

Кожен проблиск розуміння правової реальності є адекватним, а кожен поглиблюючий проблиск — ще більш адекватним. Цей текст — партитура сенсів. Відкритість автора новому і майстерна наукова рефлексія перетворюють спілкування з цією книгою у справжнє задоволення й інтелектуальну насолоду. Навіть на фотографіях, не кажучи вже про картини і тексти, «об'єкт» завжди відображає особливості авторського сприйняття.

Безперечною перевагою є авторська мова: проста і багатогранна водночас. Сказати просто про складне — рідкісний дар. А тим більше — сказати цікаво. Прихильник діалогу і полілогу не тільки у філософському, а й у мовному просторі, С. Максимов користується різними мовами (російською, українською, англійською), що значно розширює діапазон сприйняття (і його тексту, і ідей, які він трансліює) оскільки читачі, які думають на цих мовах, можуть краще зрозуміти важливі семантичні нюанси.

Нова книга С. Максимова доводить не тільки любов автора до філософії права, а й прихильність до всіх щирих намагань будь-яких дослідників осягнути сенс, напрями та перспективи розвитку права. Знавець семантичних тонкощів, проникливий і відкритий у своїх об'ємних інтерпретаціях, він завжди залишає місце для роздумів і співтворчості, запрошуючи стати співучасником розширення наукового простору.

З гарною книгою вас, юристи!

О. Атоян,
професор кафедри теорії та історії держави і права
Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка,
доктор юридичних наук

Сучасне обличчя юснатуралізму: теоретичний та практичний ракурси

Протягом останніх років в українській юриспруденції відбувається своєрідний ренесанс природно-правового розуміння. Про це переконливо свідчить як доволі велика кількість публікацій, присвячених даній темі, так і широке коло вчених, які — з різних причин — проголосили про свою відданість цій поважній правовій традиції.

Незважаючи на високу популярність природно-правового розуміння серед науковців, сама теорія юснатуралізму й дотепер містить чимало

білих плям, а її широке визнання можна пояснити радше критичним ставленням до юридичного позитивізму, ніж ґрунтовною аргументацією на користь юснатуралізму. Особливо багато невирішених питань, що потребують детального обговорення, залишає проблема взаємодії природного права з правом позитивним. У чому полягає вплив природного права на позитивне право? Яким чином вимоги природного права проникають у правову реальність? Хто є відповідальним за роботу цього «передавального механізму» і написання його програмного забезпечення?

Не менш складною проблемою є пошук ефективного (операційного) визначення природного права, тому що існуючі підходи нерідко мають спекулятивний характер, унаслідок чого поширені в науковій літературі його дефініції не знаходять застосування в юридичній діяльності.

Слід констатувати, що вітчизняні природно-правові дослідження зазвичай оминають ці складні питання, віддаючи перевагу викладенню історії розвитку уявлень про природне право або обмежуючись вивченням його метафізичних засад без переходу в практичну сферу. Хоча вже ясно, що для прихильника цього праворозуміння природне право і позитивне право мають обов'язково зустрітися у сфері юридичного регулювання.

Приємний виняток з цієї тенденції являє собою монографія відомого львівського правознавця С. П. Рабіновича «Природно-правові підходи в юридичному регулюванні»¹.

Дослідження, яке відображає монографія, спрямоване на розв'язання двох фундаментальних завдань: історичного і теоретичного. В історичному плані С. П. Рабінович здійснює інтегративну реконструкцію природно-правової парадигми в філософії права, а в теоретичному — намагається простежити шляхи її реалізації в державно-правовій діяльності. Саме тому він розпочинає з характеристики природно-правової парадигми в філософії права (розд. 1–2), потім викладає власне бачення природного права (розд. 3), а завершує роботу вкрай актуальним дослідженням втілення юснатуралістичного підходу в державно-юридичній діяльності (розд. 4–5). Обидва завдання підпорядковані єдиній меті — довести значущість юснатуралізму для сучасного права.

Знайомство з монографією дозволяє відзначити очевидну низку її позитивних якостей.

¹ Рабінович С. П. Природно-правові підходи в юридичному регулюванні / С. П. Рабінович. – Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2010. – 576 с.

Особливу увагу на початку (п. 1.1) С. П. Рабінович приділяє питанням методології та категоріальної визначеності понять, які формують теорію юснатуралізму. Автор, очевидно, є прихильником діалектичного методу, точніше, його соціологічної варіації, яка веде свій родовід від марксистського та неогегельянського тлумачення ідеологічної сфери як історичного узагальнення різноманіття соціальної активності людини. Крім того, методологія дослідження відрізняється аналітичністю, що дозволяє автору сягнути онтологічного рівня в розумінні феноменів права.

Перелік використаної літератури (с. 526–563) справляє приємне враження як кількісно (475 джерел), так і якісно (він охоплює майже всі доступні для вітчизняного вченого й варті уваги публікації). Слід також відзначити науково обґрунтований, глибокий, критичний, але одночасно й толерантний аналіз джерел.

Серед змістовних здобутків роботи — реконструкція історичної динаміки розбудови філософських і юридичних вчень про природне право. Завдяки цій вдалій реконструкції автором було знайдено систему і принципи еволюції юснатуралістичного праворозуміння, продемонстровано логіку його розвитку від субстанціонального до операційного рівня визначення права.

Слід також погодитися з висновком про існування в Новий час тенденції «денатуралізації юснатуралізму» («дематеріалізації» основ природного права), зміщення природно-правової проблематики від ціннісно-матеріальних аспектів до формально-структурних та процедурних аспектів і відповідну зміну стратегій легітимації юридичних рішень.

Крім того, заслуговує на підтримку запропоноване виокремлення поведінкових (діяльнісних) та документальних способів і форм вираження природно-правових принципів у державно-юридичній діяльності. Особливо важливим при цьому, на нашу думку, є акцент на поведінковій формі, ураховуючи тяжіння позитивного права (особливо вітчизняного) до відтворення гасел, формально-урочистого закріплення правил, яких, за великим рахунком, ніхто не збирається дотримуватися.

Дуже цікавим і корисним для юридичної науки є ґрунтовний аналіз оцінкових конструкцій і понять, а саме: «суть відносин», «природа майна», «необхідність і достатність», «суть і зміст договору та відносин», «явне та очевидне», «розумне очікування» та ін. (див. підрозд. 5.1). Необхідно підкреслити, що проведені дослідження і міркування, висловлені з приводу цих понять, зберігають актуальність незалежно від типу праворозуміння і галузі права.

Компліментарну частину, поза всяким сумнівом, можна було б продовжити, але жанр та обсяг рецензії вимагає перейти до критичних зауважень.

Центральною ідеєю роботи є положення, яке визнає категорію закономірності інваріантом цілої низки теоретичних конструкцій класичного, а в деяких випадках і неklasичного юснатуралізму. При цьому закономірність визначається як певний закон генезису й функціонування соціорегулятивної системи чи її окремих елементів. Власне, ця закономірність і осмислюється як критерій справжності, істинності права — правового як такого, за своєю природою, суттю (с. 301).

Акцент на близькості природно-правових концепцій до поняття закону природи хоча і відповідає історичним чинникам та знаходить своє підтвердження в текстах, які аналізуються, насправді нехтує дуже важливою для юснатуралізму темою: відмінністю закону природи та права. Саме відмінність і викликала пошук неконсенсуальних, тобто соціально і культурно не обумовлених факторів, що визначають справедливість. Історична логіка розвитку уявлень про належність норм права до законів природи засвідчує, що спочатку право сприймається як частина законів природи, потім як соціальне явище, яке відхиляється або навіть суперечить природному порядку речей і лише згодом з'являється ідея про те, що засади права є такими, що обумовлюють необхідність, універсальність і об'єктивність норм. Проте ці засади мають позаприродне походження, є радше законами людської свободи, ніж проявом звичайного детермінізму. Антиномія природи і свободи є вкрай важливою для сучасного юснатуралізму, але в авторській концепції природного права вона не розглядається.

Слід також звернути увагу на пояснення, яке С. П. Рабінович надає процесу виникнення соціорегуляторних закономірностей, що є підставою для усвідомлення людьми норм природного права. За його думкою, люди у своїй діяльності утворюють реальність, в якій згодом установлюється певний лад та порядок, сприйняття якого, у свою чергу, і створює уявлення людей про природне право (підрозд. 3.1). Наведене пояснення має як свої вади, так і переваги.

Безумовною перевагою є те, що запропонований підхід демонструє можливість використання загальнонаукової методології в пізнанні юридичних явищ, дозволяє подолати викривлення та суб'єктивізм незчисленних інтерпретацій, поширених у правничій доктрині, відкрити за юридичними явищами об'єктивний порядок сутностей. Зокрема, автору вдається завдяки обраному підходу надати моністичне тлумачення принципів пра-

ва або принципів юридичної діяльності шляхом проведення цікавої аналогії між принципами права та принципами самоорганізації, самозбереження складних динамічних систем, яким притаманна цілісність (підрозд. 3.2). Це можна вважати прикладом коректного та адекватного використання синергетичної парадигми у праві.

Недоліки запропонованої концепції полягають у тому, що в перспективі може бути втрачено вкрай важливе розрізнення, про яке вже йшлося вище, — розрізнення між поясненням та розумінням людської поведінки (у тому числі правової), яка відбувається на основі природної необхідності, та вчинків, які відбуваються на засадах свободи.

Виникає доречне питання: якщо норми природного права відображають об'єктивні соціорегуляторні закономірності існування суспільства й їхнє існування та дія не залежать від волі людей, чи потрібне їх закріплення в системі позитивного права? Схоже, що автор схиляється до того, що вимога зробити з природних принципів норми писаного права є марною спробою їх матеріалізації (с. 329). Тим не менше, досвід західних правових систем останніх десятиліть, пов'язаний із створенням ефективних гарантій прав людини і забезпечення верховенства права, доводить важливість і навіть необхідність інтеграції природно-правових вимог та системи позитивного права.

На жаль, автор також не втримався від спокуси примирити природно-правове і позитивістське праворозуміння, знайти між ними певну сполучну ланку. Так, на с. 314–315 С. П. Рабінович намагається використати ідею мінімального змісту природного права Г. Гарта як свідчення легістського визнання існування закономірностей у праві і як наслідок — їх природно-правового характеру. З подібною інтерпретацією ідеї видатного англійського правознавця важко погодитися. На нашу думку, з точки зору Г. Гарта відповідність позитивного права цим універсальним принципам не є іманентною умовою існування права, а є лише наслідком свідомого прагнення суспільства до побудови ефективного правопорядку. Така мета жодним чином не заперечує основні тези позитивістського праворозуміння (ці принципи все одно розглядаються як визнані, встановлені людьми). Іншими словами, Г. Гарт допускає теоретичну можливість існування правопорядку, який не ґрунтується на цих принципах, проте заперечує його довготривалу дієвість із практичних міркувань.

А тепер дозволимо собі кілька менш загальних зауважень. Звертаючись до проблеми одночасного поєднання в категорії права при-

родних і позитивних засад (підрозд. 4.2), автор проходить поза цікавим, на нашу думку, підходом Р. Алексі, який відстоює дуальну природу права: право необхідно включає як реальний, або фактичний, так і ідеальний, або критичний, вимір. Цей ідеальний вимір права може бути представлений природно-правовими вимогами і знаходить своє втілення в позитивному праві завдяки дискурсу. Тому проблема позитивації природного права могла бути розглянута також із залученням здобутків дискурсивної теорії (Ю. Габермас, К.-О. Апель).

Автор як прихильник класичних підходів до постановки та вирішення теоретичних питань, що стосуються метафізичних засад права, на жаль, не обговорює тих проблем, які ставлять перед юснатуралістичною концепцією сучасні некласичні дискурси (зокрема, квір-теорія, фемінізм, постмодернізм, мультикультуралізм).

Вважаємо, що більшої уваги потребувало вивчення ролі інституційного підходу для осмислення проблеми позитивації природно-правових засад. У своїй монографії С. П. Рабінович обмежився лише дослідженням творчості Г. В. Мальцева (с. 382–385) і таким чином не використав весь потенціал інституціоналізму і неоінституціоналізму та різних його шкіл (соціологічної, історичної та економічної) у поясненні епістемологічного статусу соціальних (у тому числі правових) норм, їхнього походження та природи інституційних змін.

Останнє ж зауваження стосується маленького накладу видання — 300 примірників, який робить монографію недоступною всім бажаючим.

Проте слід констатувати, що зазначені недоліки є одночасно свідченням як полемічності обраної проблематики, так і нетривіальності авторської позиції щодо її розв'язання. Поява цієї роботи без перебільшень може бути визнана важливою подією в сучасній українській філософії та теорії права. На нашу думку, вона заслуговує на включення до переліку джерел, які є обов'язковими для вивчення під час перебування в магістратурі та аспірантурі з юридичних спеціальностей.

С. Погребняк, доктор юридичних наук, доцент кафедри теорії держави і права Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого

О. Тимохін, кандидат філософських наук, доцент кафедри історії та теорії держави і права Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського